

SEMPOZYUM DİZİSİ

İmâm-ı Âzam
Ebû Hanîfe
ve
Düşünce Sistemi

[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

II

KUR'AN ARAŞTIRMALARI VAKFI
KURAV YAYINLARI

Kur'an Araştırmaları Vakfı

KURAV

İmâm-ı A'zam

Ebû Hanîfe

ve

Düşünce Sistemi

[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

16-19 Ekim 2003, Mudanya/BURSA

- II -

Editör

İbrahim HATİBOĞLU

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	140895
Tas. No:	297.64 İMAMVA

KURAV YAYINLARI
BURSA 2005

EBÛ HANİFE ve TÜRK MÜSLÜMANLIĞI

Yard.Doç.Dr. İzzet SARGIN

KSÜ İlahiyat Fakültesi

Kavramlar içi istenildiği şekilde doldurulabilecek boş kalıplar değildir. Kavram olduğu iddia edilen her sözcük, ancak düşünce plânında felsefî alt yapısı hazırlanıp oluşturuldukça gerçek anlam ve içeriği ile bir kavram halini alabilir. Bu konu bilimsel bir yöntem ve ciddiyetle ele alınmazsa, yaklaşımlar politik-ideolojik tartışmalardan öteye gidemez ve sonuçta kirlenmiş kavramlar ortaya çıkar.

Bilimsel metodolojide olaylar ve olgular birbirinden bağımsız düşünülemez. Bir olay başka bir olayın sonucu olurken, bir başka olayın da sebebi olabilir.

İnsanlık tarihiyle eş zamanlı olan ve toplumların yaşantısında çok önemli yer tutan din duygusu, kültür üretiminde de temel faktörlerin başında yer alan bir gerçekliktir.¹

Kaynağı ve mahiyeti ne olursa olsun bütün dinler insana yönelik, insana bağlı, bağımlı ve insan içindir. Her din, insan dünyasında bir değer, anlam ve varlık kazanır. Bu sebeple din, hem sosyolojik hem de tarihî bir olgudur. Bu ise, algı ve değişim demektir. Din algılandığı ölçüde bir gerçeklik kazanır; zamana mekâna, içine girdiği toplumsal yapıya ve o toplumun tarihî arka plânına vb. bir çok parametreye bağlı olarak değişmelere uğrar. Her din her devirde ve her toplumda sürekli olarak yeniden üretilir.²

Dünyamızda bugüne kadar var olmuş bütün dinler, siyasî-ekonomik sistemler ve hatta ideolojiler, farklı zaman ve mekâna yayıldıkça bir yandan insanları kendi kalıpları içine sokarken diğer yandan da kaçınılmaz şekilde onların niteliklerine uygun bir biçim alırlar.³

Temel kaynakları ve temel ilkeleri bir olmasına rağmen İslâm'ın tarihi boyunca

1 Ocak, A.Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 13.

2 Hocaoğlu, Durmuş, "Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar", *Köprü Dergisi*, sayı: 66, 1999, s. 9.

3 Ocak, A.Yaşar, *Türk Süffiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., (2. Baskı), İstanbul 1996, s. 77.

algılama, anlayış, yorumlama, hatta zihniyet boyutundaki görünümleri farklılıklar göstermektedir.⁴ İslâm, Arap yarımadasından çıkarak yayıldığı yerlerdeki değişik kültürlerle karşılaştıktan sonra Müslümanlar arasında (Araplar'ın, Farslar'ın, Hintlilerin, Türkler'in vd.) bir ve tek İslâm'dan çıkarsadıkları birbirinden farklı olan Müslümanlıkları vardır. Her Müslüman toplum, kendi kültürel özelliklerine göre bir İslâm'ı yaşayış tarzı, bir İslâmî kültür geliştirmiştir. Buna İslâmiyet yahut Müslümanlık denir. Bu tespiti sosyolojik terimle ifadelendirmek gerekirse buna Müslümanlığın yatay farklılaşması diyebiliriz. O halde sosyo-antropolojik anlamda coğrafi mekân temelinde farklı Müslümanlıklardan bahsedilebilir.

Günümüzde İslâm'ın farklı coğrafyalarda farklı şekillerde görünüm arz etmesinin önemli sebeplerinden birisi de o bölgelerdeki insanların tarihin derinliklerinden getirdikleri değer yargıları ve kültürleridir.

Tarihimizde sosyal ve siyasal anlamda radikal kırılma ve kopmaların olmaması, toplumumuzun sağlıklı ve sürekli bir hayat içerisinde varlığını sürdürebilmesi ve yarınlara beşerî kıymetler, idealler ve yaşayış örnekleri bırakabilmesi için millî kültür değerlerimizi mutlaka kendi mantığı ve gelişme seyri içerisinde yaşatmalıyız.

Toplumlar durgun, donuk gelişmelere kapalı ve statik varlıklar değildir. Hayatın akışına uygun olarak gelişen sosyal değişim şüphesiz bir çok problemleri beraberinde getirir. Hayatın akışının doğurduğu problemleri çözemeyen toplumlar, krizlerle karşılaşılır. Problemlerine uygun çözümler sunabilen ve hayatını her an yenileyen ve canlandıran toplumlar ise krizlere düşmeden büyük gelişmeler gösterirler. Güçlü, problemlerini çözmüş, geleceğe güvenle yol alan, dengeli bir toplum olabilmemiz için hayatın bütün yönleriyle doğru bir yorumlamasına dayanan hayalî ve ideolojik yaklaşımlardan uzak, insanı bütün varlığı ve yönleriyle kuşatan bir dünya görüşünü oluşturmak zorundayız. Bunu başarıp gerçekleştirdiğimiz zaman tarihimizin zirve noktalarını yeniden yaşayacak ve yeni şahikalara yükseleceğiz.

Dünya milletleri arasında seçkin bir konuma sahip olan milletimizin kendine has özellikleri, dünya görüşü, hayata bakış ve estetik anlayışı vardır. Onu bir başka toplumun sosyal kanunları içerisinde görmeye çalışmak bilimsel anlayışla bağdaşmaz.

Türk tarihi bir bütündür. Türk kültür tarihinde Orta Asya Türk kültür ve medeniyeti, İslâmiyet'i kabulden sonra Türk-İslâm medeniyeti, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması akabinde Batı kültür ve medeniyeti olmak üzere üç önemli aşama vardır. Nietzsche; "Üç bin yıl öncesini hesaba katmadan yaşayan günü birlik yaşıyor." demiştir. Unutmayalım ki, geleneği olmayanın geleceği de olmaz. Öyleyse toplumsal ve bireysel hayatımızı plânlarken zamanın (geçmiş, şimdi, gelecek) üç boyutunu hesaba katmak zorundayız. Geçmiş ve geleceği birlikte düşünmeliyiz. Kanaatimce Türk Müslümanlığı kavramının anlaşılması için eski dönem kültür tarihimizin de göz

4 İslâm dünyasında amelî ve itikadî alanlarda farklı ekollerin ortaya çıkması bunun göstergesidir.

önünde bulundurulması gerekir.

Destanlar ve efsaneler milletlerin hayal dünyalarını, karakterlerini ve değer yargılarını aksettiren bir milletin tanınması için önemli kaynaklardır. Türk destanları ve Türk mitolojisi Türk toplumu içinde anonim hale gelmiş, Türk milleti tarafından kabul görmüş, Türk insanına ahlâk kaynağı ve aksiyon kılavuzu olan metinlerdir. Destanlardan hareketle Türk kültürünün bütüncül bir kültür olduğu görülür. Bu bütüncül kültürün temelinde “Tanrı'nın varlığına inanç” gerçeğinin bulunduğu muhakkaktır. En ilkel görünüm içinde dahi Türkler Tanrı'ya inanmışlardır. Eski Türklerle göre her şeyi yaratan ve her varlığın sahibi kutsal Tanrı'dır.⁵ Oğuz destanında Türkler'in ulu ve kudretli hakani Tanrıya inanmakta⁶ ve ona içten gelen yakarılarında bulunmaktadır.⁷

Türk mitolojisi, göğe ve yere büyük önem vermektedir. Türk kültüründe dünyayı sağlam esaslara göre düzenlemek önemli bir konudur. Bunun içindir ki dünya Türklerle göre kötülüğün kaynağı değil, bilakis insanî ideallere göre düzenlenmesi gereken bir yerdir. Dünya, yeri ve göğü ile arasında kişiöğlunun yaratıldığı, yani insanoğlunun istifadesi için var edilen tek ve büyük bir yaratıcının eseridir.⁸ Türk kültürünün önemli tarihi belgelerinden olan Orhun Kitabeleri incelendiğinde insanlığın ve Türk hakanlarının Tanrı tarafından yaratılmış olduğu, Tanrı'nın emir ve müsaadesi ile hareket ettikleri inancı işlenmiştir.⁹ Sonsuz kudret sahibi, ebedî bir Tanrı tarafından yaratılan insan ise, sınırlı hayat süren bir varlıktır. İşte insanla Tanrı'yı ayıran çizgilerden biri “Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiştir.”¹⁰

Türk kültüründe insan kötü, günahkâr, zayıf, korkak, aciz, iradesi elinden alınmış bir varlık değildir. Ona büyük önem verilmiştir.¹¹ Türk kültüründe insan, bir Tanrı veya egosunu Tanrı edinen bir varlık olmadığı gibi hayatın kör akışının tufeyli bir halkası da değildir. Bilakis insan olayların içindedir. Olayların etkisi altında ezilen ve onlara istediği istikameti veremeyen bir ruhun iç bunalımlarının bir yansıması olan dünyadan kaçış meyli Türkün hayat anlayışında yer bulmamıştır. O efsanelerde ve destanlarda gördüğümüz şekilde sürekli olarak olayların düzenleyicisi olmuş, problemlerine cevaplar aramış bunun için de en canlı haliyle hayatın bizzat içinde bulunmuştur.¹²

5 Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi*, I-II, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, I, s. 42, II, s. 115, 117; Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, s. 160-161.

6 Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, I, s. 157-161.

7 Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, I, s. 117.

8 Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, s. 163.

9 Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 4.

10 Ergin, M., *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; s. 14.

11 Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, I, s. 121-124.

12 Ögel, B., *Türk Mitolojisi* (Oğuz Destanı), I, s. 120-124. Ayrıca Türk toplumlarının islâmî devreye geçiş dönemlerinin insan ve toplum bilgisini sentezleyen önemli eserlerden birisi olan Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde bu konuya sıkça temas edilmektedir. Örnek olarak;

Bunun içindir ki Türk sosyal hayatında insan aklına büyük önem verilmiştir. Zira insan ancak aklı ve bilgisi ile insan olabilir.¹³

Türklerin İslâm dünyasına katkıları konusunda en ziyade belirgin olan yönlerinden birisi de zihniyet plânında rasyonel düşüncenin gelişmesi için oynamış oldukları tarihi roldür. Türklerin İslâm dünyasında rasyonel düşünceye katkıları en fazla Mâverâünnehir bölgesinde farklı alanlarda yetişen bilim adamları ve filozoflar vasıtasıyla olmuştur. Rasyonel düşünce akımların akla büyük önem verilmiştir. Bu sebeple bazı Türk ilim adamları metodolojinin gerekliliğini mükemmel bir şekilde fark etmişler ve önce metod meselesini halletmeye yönelmişler ve akli esaslara göre düzenlenen metodlar geliştirmişlerdir.¹⁴ Türk Müslümanlığı denildiğinde bunun teorik beslenme kaynağının coğrafi olarak Mâverâünnehir bölgesi olduğuna dikkat edilmelidir (Ebû Hanîfe çizgisinin kabul edilip benimsendiği yer.) Bu bölge İslâm'da aklın egemen olduğu bir coğrafya olarak bilinir. Bu bölgenin Batı rönesans ve reformu üzerinde etkili olduğu bir kısım Batılı bilim adamlarınca da söylenmektedir.

Türk kültüründe insan ne derece önemli (kutsal) ise devlet de o derece kutsal bir varlıktır.¹⁵ Devlet, insan üzerine kurulmuş, insanın gayesini gerçekleştirmek için görevli büyük bir vasıttır. Devletin kutsallığı bu gayesinden gelmektedir. Türk toplumlarında canlı bir inanç olarak var olan bu düşünce aynı zamanda Türk töresine dayanmaktadır. Çünkü bir toplum varsa onun uyduğu kanunlar, yasaklar, her türlü ilişki şekilleri ve anlayış tarzları beraber vardır. Türk toplumlarında ise bu töredir.

Türklerin Müslüman oldukları ilk dönemlerden zamanımıza kadar hemen bütün Türk devletleri ve devletlerdeki halkın çoğunluğu Sünnî İslâm'ı ve onun Hanefî yorumunu benimsemişlerdir.¹⁶ Bunun tarihi sebeplerini şöylece sıralayabiliriz:

Sosyal olarak Sünnî-İslâm medenîdir, kitabîdir yani yazılıdır. Sünnî İslâm'ın üç yüzyıllık gelişmiş ve kurumsallaşmış bir siyaset geleneğine, zamanına göre hayli sistematik ve gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olması Türk devletlerince iyi değer-

Tann kullarına faydalı ol sen
İnsana faydalı olandır insan
Seni ben, Müslüman faydası için zorlarım,
Ey zâhit burası için beri gel, fayda ver, kişiye yara
Ölüdür faydasız canlılar
Menfaat dileyen insan mı olur?

İnsan o ki ele faydalı olur. (Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (Günümüz Türkçesine uyarlayan Fikri Silahdaroğlu), Kültür Bakanlığı Yay., 1.Baskı, Ankara 1996, s. 319, 3928-3931. beyitler)

13 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 24, 148. beyit "Yarattı yükselti seçip insanı, Ona verdi bilgi, erdem ve aklı"; s.35, 289. beyit "Akılla yükselir bilgiyle büyür, Kişi bunlar ile itibar görür"; s.36, 299. beyit "Herkes üzerine bir şeyler giyer, Akıllı ve bilgin kendisi değer".

14 İmâm Mâtürîdî'nin *Kitabu't-Tevhid*'inde kullandığı metod buna örnek olarak gösterilebilir. Mâtürîdî, Bilgi, varlık ve sıfatlar meselesini metodik bir şekilde işlemiştir.

15 Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, s. 47 ve devamı.

16 Türk toplumlarında İslâmiyet'i farklı yorumlayan ekollere mensup anlayışlar olsa da geneli Hanefî-Mâtürîdî çizgisindedir.

lendirilmiştir.

İlk Müslüman Türk devletlerinin İslâm'ın Hanefî yorumunun benimsendiği Mâverâünnehir bölgesinde kurulmuş olmaları

Eş'arîlik, Şâfîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik benzeri daha çok nakli temel alan Sünnî mezheplere kıyasla Hanefîlik ve Mâtürîdîliğin gerek inanç gerek siyaset gerekse hukuk alanında daha rasyonel bir temele oturması ve kültürel farklılıkları ve bölgesel zorunlulukları dikkate alan ve hüküm çıkarmada örfе önem veren daha pragmatik, pratik ve dünyevî niteliğe sahip bulunmasından Sünnî İslâm'ın bu yorumu Türk dünyası tarafından benimsenmiştir.¹⁷

Türk insanı devletsizliği yok olmak saydığı gibi aciz ve töreye uymayan iktidarı da protesto etmesini bilmiştir. Türkler'in devlet başkanına olan derin ve kesin bağlılığı halkın başkanı olmasından kaynaklanır. Türk halkı devletini kutsal saymış ve devleti temsil eden hükümdarına büyük bir bağlılık göstermiştir. Ancak yeri gelince devletini korumasını ve murakabe etmesini bilmiştir. O hiçbir zaman şüursuz bir hizmetkâr sürüsü olmamıştır.

Büyük İmam Ebû Hanîfe'nin kurucusu olduğu Hanefî-Mâtürîdî geleneği Türk Müslümanlığının beslendiği en büyük kaynaklardandır. Bu yüzden Ebû Hanîfe'nin Türk Müslümanlığının anlaşılması açısından önemi büyüktür.

Toplumsal bir varlık olan insan sosyalleşmeye ailesi ve yakın çevresiyle başlar. İnsanın ilk çevresinden aldığı bilgiler, gelişme döneminde meydana gelen sosyal olaylar ve değişimler onun şuur altında derin izler bırakarak kişiliğini oluşturur. İnsanın şuur altında oluşan yargılar, kazanılan duygular ve bilgiler daha sonra onun yönelimlerinde dünyayı ve problemleri algılamasında kendisini hissettirir.¹⁸

Nüfuzlu ve zengin bir tüccar ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebû Hanîfe, her alanda bilimsel etkinliğin ve düşüncenin bulunduğu Kûfe ve Basra şehrinde yetişmiştir. Ebû Hanîfe çocukluğundan itibaren ticaretle uğraşan çok seyahat eden bir insan olması dolayısıyla farklı insanlarla karşılaşmış bu sebeple dünyayı algılama ve yorumlamada realist ve rasyonalist bir tutum sergilemiştir.

Ebû Hanîfe'nin bilim hayatında çok farklı düşünce ve ekoldeki hocalardan ders almasının yanı sıra uzun süre bir hocanın yanında kalması ona farklı düşüncelere açılım sağlamasının yanında tutarlı ve metodik bir üslûp da kazandırmıştır.

Ebû Hanîfe'nin farklı bilim dallarıyla uğraşmasının akabinde hukuka yönelmesi ve ders halkasında çok değişik özelliklerde insanların bulunması ona çok geniş bilgi boyutu ve düşünce alanı kazandırmıştır ve bilimsel yetkinliği çok yönlü kuşatıcı

17 Ocak, A. Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, s. 36-38.

18 Taf. Bak.: Tezcan Mahmut, *Türk Kişiliği ve Kültür Kişilik İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1997, s. 90-95.

olmuştur.¹⁹

En önemlisi yaratılıştan getirdiği üstün özellikler onun en büyük imam olmasının dinamiklerindedir. Onun büyüklüğü ve farklılığı hukukî görüşlerinde kendisini göstermektedir. Onun fetvâlarından bazı örnekler şunlardır:

Ebû Hanîfe'nin hukukî vasıfları arasında en çok tartışılanlardan birisi; namazda Kur'ân tercümesinin okunması veya güncel ifadesiyle ana dilde ibadet konusudur; Ebû Hanîfe'ye göre Arapça telaffuz edebildiği halde başlangıç tekbirini Farsça alan ve namazda Farsça okuyan veya hayvan boğazlarken Allah'ın adını Farsça anan bir kimsenin uygulaması geçerlidir.²⁰ Yine Ebû Hanîfe'ye atıfla Tevrat, İncil ve Zebur'un Kur'ân'la örtüşen bölümlerinin namazda okunabileceği, bu uygulamanın İbranice ve Süryanice Kur'ân tercümesi okunması mesabesinde olduğu söylenmektedir.²¹

Ebû Hanîfe'nin bu içtihadını tamamen içinde yaşadığı siyasal şartlarla ilişkilendirenler vardır. Bu bağlamda onun fetvâsının tamamen siyasî olduğu ve Emevî yönetiminin haksız uygulamalarının önüne geçmek amacıyla verildiği ileri sürülmüştür. Emevîler'in hicrî 110 yılında kitle halinde Müslüman oluşların önünü tıkamak için bir takım önlemler aldığı ifade edilerek tarihi bir olaya atıfta bulunulmuştur.²²

Ebû Hanîfe hukukî görüşlerinde insanı ve insan hürriyetini esas alan bir yaklaşım içerisindedir. Ona göre, akıllı olarak ergen olan birey tam olarak fiil ehliyetine sahip olur. Bu durumda ki bir insanın kısıtlanması insanlığının çiğnenmesi demektir.²³ Ebû Hanîfe'ye göre dinî emirler çiğnenmediği ve haramlar mübah sayılmadığı ölçüde insanlar tasarruflarında serbesttir. Ne toplum ne de kamu otoritesi aklı yerinde olan insanın tasarruflarına müdahale edemez. Bu bağlamda kadın ve erkek aynı konumdadır. Fiil ehliyetine sahip olan kadın erkeğe eşittir ve haklarını kullanabilir.²⁴

Ebû Hanîfe'ye göre kişiliğin oluşması ve gelişmesi hürriyetlerin kısıtlanması ve yasaklanması ile değil özgürlükle mümkündür. Ona göre bireyin denetiminde en büyük etken pozitif dayatmalar değil din duygusudur.

Ebû Hanîfe'nin düşünce sistematğinde amel imandan bir cüz olmayıp²⁵ ondan

19 Taf. Bak.: Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, çev.: Osman Keskiöğlü, Can Kitabevi, Konya 1981; ve *DİA* ve *İA* Ebû Hanîfe Maddeleri

20 eş-Seybâni, İmam Muhammed b. Hasan, *Kitabu'l-Asl* I-V, Beyrut 1990/1410; I, s. 39., es-Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Ebî Sehl, *Kitabu'l-Mebsût*, I-XXX, Beyrut 1989/1409; I, s. 234.

21 es-Serahsî, I, s. 234.

22 Kutlu Sönmez, *Türkler'in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2002, s. 154 vd.

23 es-Serahsî, XXIV/159-160

24 Ebû Zehra, 423-424

25 Cizye konusunda muhaliflere göre amel imandan bir parçadır, Ebû Hanîfe'ye göre ise değildir. Bu durum maddî muhit şartlarının hukuk mevzuatı üzerindeki etkisini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

sonra gelmektedir.²⁶ İmanın rüknü belli ilkeleri tasdik esasına dayandığından herkesin imanı birdir. İman artmaz ve eksilmez.²⁷ Ebû Hanîfe mezhebinde din-şeriat ayrımına da gitmektedir. Dinin sabit ve değişmez olduğunu ancak şeriatların değişime açık olduğunu söylemektedir.²⁸

Ebû Hanîfe iyi ve âdil bir yönetime uyulması, isyan edilmemesi²⁹ ve asilerle savaşılması gerektiğini³⁰ söylemektedir. Buna göre zalimlerin yönetimi geçersiz olup yıkılmalıdır. Mütecaviz kimselere karşı savaşılmalıdır. Ancak bu savaş onların küfründen dolayı değil haddi aşmalarındandır.³¹

Ebû Hanîfe'ye göre yönetimin meşrûluğu halkın seçimine ve kabulüne bağlıdır. Zorla iktidarı ele geçirenin yönetimi kabul edilmez. Bu bağlamda kendisi de en açık şekilde sivil itaatsizliğini göstermiştir. Ebû Hanîfe'nin en önde gelen öğrencilerinden Ebû Yûsuf'un narh koyma konusunda siyasî otoriteye yetki tanınmasını³² devletin hukuk oluşturmadaki yetkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu paralelde Türk-İslâm hukuk tarihinde örfi hukuk ve kanunnameler de dikkate değerdir.

Akla ve aklın işlevselliği sonucu ulaşılan hükümlere değer vermek, İslâm dininin temel ilkelerindedir.³³

Yasa toplumun başında bulunan yönetimin ortak yararı sağlamak amacıyla açıldığı akıl buyruğu şeklinde de tanımlanır. Bir irade buyruğu olan yasanın düzenlenmesinde aklın öncülleri de dikkate alınmalıdır.³⁴

Hız. Peygamber bize dinî konular dışında özgür olduğumuzu öğütlemiştir. İnsanın varlık alanında hür olmasının anlamı; fiziksel, organik, toplumsal, kültürel, kişisel kategorilerin bilgilerini elde etmede hür olması demektir. Öyleyse din, varlık alanının incelenmesini ve bu alanda hüküm verme işini akıl ve tecrübe sahibi olan insana vermiştir. Bu bağlamda vahyin en önemli gayelerinden birinin de insan ve insan aklını merkeze almak olduğunu söyleyebiliriz. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe istihsan temelinde geliştirmiş olduğu rasyonel içtihatlarının bir sonucu olarak kurucusu kabul edildiği Hanefî mezhebinin katı ve kuralcı olmaması ve meselelere problematik bir tarzda yaklaşması, bu mezhebin hayat ve insan ihtiyaçlarına uygun özellikte gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe geliştirdiği istihsan metodu ile verilen hüküm-

26 İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul 1992, İFAV; *el-Âlim ve'l-müteallim*, s. 13; *el-Fıkhu'l-ebzat*, s. 43; *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 57-60; Ebû Zehra, s. 204.

27 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, s. 15; Ebû Zehra, 205-206.

28 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, s. 10-12.

29 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebzat*, s. 39, 43.

30 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebzat*, s. 39.

31 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebzat*, s. 43.

32 Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul 1991, 3. baskı, II, s. 105.

33 el-Bakara 2/73, 164, 242; Âl-i İmrân 3/118; el-En'âm 6/151; Yûsuf 12/2 ve pek çok âyet.

34 Sargın, İzzet, *İslâm Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, Erzurum 2001, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 30.

lerin ucunu açık bırakmıştır. Çünkü bu metot müçtehide bulunduğu kültür ve medeniyet ortamında kendisine ulaşan fikhî kuralları, görüşleri, âyet ve hadisleri insanların ihtiyaçları açısından bulunduğu zaman ve şartlar içinde yeniden değerlendirip sınırlı nasslarla sınırsız problemleri, naklin hükmüyle aklın yorumunu makul bir ahenk içinde çözme imkânını sağlamıştır.³⁵

Ebû Hanîfe nassların sadece zahirî hükümlerini alamamış, toplumsal ihtiyaçlarla zaruretleri dikkate alarak zaman zaman nassların amaçlarına yönelerek, buna uygun farklı hükümler getirerek insanlar için çıkış yolları ortaya koymuştur. Nassların amaçlarını ortaya çıkararak hüküm istinbât etmek onun usûlünün temelini oluşturmaktadır.

Temel ilkeler hukukta amaçtır. Diğer kurallarla getirilen hükümler bu amaçlara hizmet ederler. Ebû Hanîfe, temel ilkeleri dikkate alarak istihsanda bulunmuş, böylece dinin ve hukukun amaçlarını gerçekleştirme yolunda birey-toplum ve İslâm arasında sürekli bir bağ kurmayı başarmıştır. Onun istihsanları İslâm dünyasında aklın dini anlama ve yorumlamada sınırsız kullanılması konusunda ufuk açmıştır.

İslâm dünyasında da kabul gören Mu'tezileye atfedilen akılcı, hürriyetçi, liberal olma vasfını esas hak eden Ebû Hanîfe düşüncesi ve onun yolunu izleyenlerdir. O, yaşadığı dönemin örf, adet ve ihtiyaçlarını dikkatle izlemiş ve insanlara sürekli olarak kolaylığı sağlamış, zorlukların yolunu tıkamış ve hürriyetlerin önünü açmıştır.

Türk kültür tarihi ve Ebû Hanîfe'yle değerlendirmelerimiz ışığında Türk Müslümanlığının temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Türk Müslümanlığında insan merkezî bir konumdadır. İnsan kendisi ve çevresi ile ilgili her türlü konuda temel aktördür.

2. Türk Müslümanlığında fonksiyonel akla büyük güven duyulmaktadır. Akıl din gibi hidayet kaynağıdır. İnsanı insan yapan, onun her türlü fonksiyonlarına anlam kazandıran ve onun sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.

3. Türk Müslümanlığı, ulu'l-emre itaat prensibi çerçevesinde siyasî otoriteye önem veren bir anlayışa sahiptir.

4. Türk Müslümanlığında dinî yönetim ve otorite reddedilmektedir. Türk Müslümanlığında ruhbanlık kurumu yoktur. Özel ve imtiyazlı bir sınıfın, toplumu dönüştürme talebinde bulunan herhangi bir grubun veya liderin kendi iradesini Allah'ın iradesi görüp insanlara dayatması ve Allah'ın hükmü şeklinde sunması mümkün değildir. Türk Müslümanlığında yönetim, dinî veya ilahî bir kurum değil, medenî bir kurumdur. Din, dünyevî bir kuruma dönüştürülemez. Başka bir ifadeyle Türk Müslümanlığında dünya dünyalılar tarafından yönetilmelidir.

35 Aydın, İ. Hakkı, "İstihsan Temelinde Akıl ve Ebû Hanîfe", *İslâmî Araştırmalar*, XV, S.1-2, Ankara 2002, s. 169.

5. Türk Müslümanlığı, insanlar arasında hoşgörü temeli üzerinde kurulan bir diyalogu öngörür. Türk Müslümanlığı, farklı anlayış ve yaşam biçimlerini kabul eden, ben dışında ötekini de bir özne ve sosyal gerçeklik olarak tanıyan bir düşünceye sahiptir.

6. Türk Müslümanlığı, dinin basit ve kolay olması esasına dayanır. Dinin kolay olmasının manası, onun insanın ve insanlığın önünde bir engel olmaması, basit ve sınırlı olması demektir. Çünkü kompleks, şekilci ve her alanda hüküm koyan bir din, insan özgürlüğünü, iradesini ve hür çabasını sınırlar.

Vahiy kaynaklı bir din olan İslâm, din ve toplum arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğu sosyolojik kuralın dışında tutularak toplumsal bağlamından soyutlanamaz. İslâmiyet ilk önce Hz. Muhammed'in içinde doğup yetiştiği Mekke toplumunda karakterize olmuştur. Daha sonra değişik çevre şartları, toplumsal hayatın maddî-kültürel yapısında meydana gelen değişimler dinin farklı temeller üzerinde kurulmasını doğurmuş ve fıkıh hükümleri üzerinde de tesir icra etmiştir. İslâm hukuk tarihinde hukuk muhteviyatının nassların lafzî hükümleriyle değil, bilâkis realitenin gereklerine göre değiştiğini gösteren birçok örnek vardır. Nassların literal anlamlarına bağlı kalmadan realitenin gereklerine göre gerekli değişiklikler yapmanın zarureti her geçen gün ağırlığını hissettirmektedir. Bu bakımdan bireysel ve toplumsal gerçekliğin gereklerine uygun çıkış noktaları aramak öncelikle din bilimlerinde uzmanlaşan araştırmacıların görevlerindedir.

Türklerin tarihten getirdikleri ve onların ayrılmaz karakteri hâline gelen değerlerin korunması ve içeriklerinin yeni anlamlar kazanması ve bunlara yeni değerler eklenmesi önem arz etmektedir. Türk Müslümanlığı rasyonel düşünce temelinde her türlü aşırılıklardan uzak, bilimsel bilginin ve girişimciliğin teşvik edildiği bir yapı içerisinde yoğun çalışma, zamanı plânlama, kendi kaderini çalışarak tayin edeceğine inanma gibi modern tutum ve değerleri de kabul edecek kültürel alt yapıya sahiptir.

Son olarak yakın zamanlarda yaşadıklarımızdan yola çıkarak birkaç cümle söylemek istiyorum; Bazı batılı ülkeler kendileri açısından ve kendileriyle sınırlı modern değerlerin hâkim olduğu toplum yapısını oluşturmada istekli görünmektedirler. Ancak bu süreçte kendileri dışındaki toplumların yer almasını istemiyor gözükmektedirler. Bu durum, Batı'da geliştirilen "Tarihin Sonu" ve "Medeniyetler Çatışması" isimli tezlerden açıkça anlaşılmaktadır. Batı kendisine haklı gerekçeler bulabilmek için kendi sınırları dışında terörizmin artmasını istemektedir. Gelecekte de terör hareketleri artacak gibi görülmektedir. Maalesef bazı batılı devletlerin istediği terörü Müslümanlar kendi topraklarında kendileri üretmektedirler. Bunun için de İslâm dünyasında Şîa, Baasçılık, Çağdaş Hâricilik olarak değerlendirebileceğimiz Vahhabilik düşüncesinin canlı tutulması istenmektedir. Hatta bu düşünce akımlarının zaman zaman etki alanlarını geliştirmek istedikleri görülmektedir. Bunun önüne geçmek ve Hanefî-Mâtürîdî geleneği olarak da bilinen İslâm'ın Türk yorumunun hem itikadî hem de fıkıh ala-

nında bireysel ve toplumsal zihniyet oluşumunda daha da fonksiyonel olmasını sağlamak için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Kaynakça: Aydın İbrahim Hakki, "İstihsan Ternelinde Akıl ve Ebû Hanîfe", *İslâmî Araştırmalar*, C.15, sayı: 1-2, Ankara, 2002; Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri (el-Âlim ve'l-müteallim, el-Fikhu'l-ebsat, el-Fikhu'l-ekber, Risaletü Ebî Hanîfe, el-Vasiyye)*, (çev. Mustafa Öz), İstanbul 1992, İFAV; Ebû Zehra Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (çev.: Osman Keskioglu), Can Kitabevi, Konya 1981; Ergin Muharrem, *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; Hocoğlu Durmuş, "Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar", *Köprü Dergisi*, sayı 66, 1999; Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul 1991, 3. baskı, C.II; Kutlu Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara, 2002; Ocak A.Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yay., İstanbul 1999; _____, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., (2. baskı), İstanbul 1996; Ögel Bahattin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C.II; _____, *Türk Mitolojisi*, I-II, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, C.I, II; Sargin İzzet, *İslâm Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, Erzurum, 2001, (Basılmamış Doktora Tezi); es-Serahsî Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Ebî Sehl, *Kitabu'l-Mebsût*, I-XXX, Beyrut 1989/1409; C.I; eş-Şeybânî İmam Muhammed b. Hasan, *Kitabu'l-Asl*, I-V, Beyrut 1990/1410; C.I; Şibay Halim Sabit, "Ebû Hanîfe", *LA*; Tezcan Mahmut, *Türk Kişiliği ve Kültür Kişilik İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1997; Uzunpostalcı Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, s. 131-138; Has Hâcib Yusuf, *Kutadgu Bilig*, (Günümüz Türkçesine uyarlayan Fikri Silahdaroglu), Kültür Bakanlığı Yay., 1. baskı, Ankara 1996.

Yard.Doç.Dr. İzzet SARGIN

KSÜ İlahiyat Fakültesi

İzzet Sargin'a çok teşekkür ediyoruz. Oldukça değişik bir başlık altındaki tebliğin müzakeresini Sayın Hocamız Prof.Dr. Süleyman Uludağ yapacak.